

ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Слободзян А.П.,
старший науковий співробітник
Національна академія прокуратури України

У статті досліджується особа експерта як учасника кримінального провадження та значення висновку експерта як джерела доказу, що надає сторонам кримінального провадження ширших можливостей під час доказування. Розглядаються теоретичні передумови та процесуальні основи призначення експертиз у кримінальному провадженні.

Ключові слова: експерт, призначення експертизи, висновок експерта, джерело доказів, кримінальне провадження.

Слободзян А.П. / ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ НАЗНАЧЕНИЯ И ПРОВЕДЕНИЯ ЭКСПЕРТИЗ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ / Национальная академия прокуратуры Украины, Украина

В статье исследуется эксперт как участник уголовного судопроизводства и значение заключения эксперта как источника доказательств, что предоставляет сторонам уголовного производства широкие возможности в доказывании. Рассматриваются теоретические предпосылки и процессуальные основы назначения экспертиз в уголовном производстве.

Ключевые слова: эксперт, назначение экспертизы, заключение эксперта, источник доказательств, уголовное производство.

Slobodzian A.P. / THE LEGAL BASIS FOR APPOINTMENT AND CONDUCT OF EXAMINATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS / National Prosecution Academy of Ukraine, Ukraine

This article defined content forensics in criminal proceedings on the basis of an integrated approach, the issues associated with its purpose and conduct, as well as examine the legal grounds on which the parties engage experts of criminal proceedings under the criminal procedural legislation of Ukraine governing judicial examination with a view to enhancing the role and value of legal expertise in the criminal process.

Considered grounds on which the expert should be brought to the examination by the parties of criminal proceedings and the court.

Also considered the opinions of scholars regarding prevention of expert on criminal liability for false conclusion and failure without reasonable excuse to fulfill his responsibilities. It is noted that since the expert is required to realize the part 2, art. 102 of Code of Criminal Procedure of Ukraine, as well as in accordance with part 1, art. 356 of Code of Criminal Procedure of Ukraine is warned by the chairman of the criminal liability for knowingly giving false conclusion, we consider that additional requirements to prevent an expert on criminal liability should be optional.

Noting the importance of the decisions of the European Court of Human Rights in order to prevent human rights violations.

Based on the foregoing, allocated separate grounds on which occurs involving experts in criminal proceedings, namely: compulsory treatment of investigator or prosecutor to the expert (part 2, Art. 242 of the Criminal Procedure Code of Ukraine); the court granted several conclusions of experts who contradict each other (paragraph 1, part 2, Art. 332 of the Criminal Procedure Code of Ukraine); available according to medical documents from persons mental disorder or mental illness, or if during the criminal proceedings established circumstances indicating that the person during the commission of a socially dangerous act, or after it has been in a deranged or partially sane state (Art. 509 of Code of Criminal Procedure of Ukraine); Application for examination by the defense (part 2, Art. 243 of the Criminal Procedure Code of Ukraine).

Key words: expert, appointment of an examination, experts conclusion, source of evidence, criminal proceedings.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що під час кримінального провадження виникають питання, вирішення яких потребує використання наукових, технічних, або інших спеціальних знань, а також умінь і навичок, набутих в результаті цілеспрямованої професійної діяльності, які використовуються з метою збирання доказової інформації про злочин.

Варто зазначити, що у 2009 році було зареєстровано 434 678 злочинів (+13% порівняно з показником 2008 року), а коефіцієнт інтенсивності злочинності на 10 тис. населення становив 93,5. У наступні два роки це зростання тривало, і у 2011 році було зареєстровано 515 833 злочини (+18,7% порівняно з 2009 роком). Коефіцієнт інтенсивності злочинності у 2011 році збільшився до 104,1. У 2012 році кількість зареєстрованих злочинів становила 443 665, а коефіцієнт інтенсивності злочинності дорівнював 97,4. У 2013 році було зареєстровано 563 560 злочинів, а коефіцієнт інтенсивності злочинності становив 130,0 [1, с. 22]. Таким чином, можна констатувати, що спостерігається тенденція до зростання рівня злочинності за останні п'ять років, що завдає шкоди суспільству, особі, державі.

Одним з напрямів протидії зростанню рівня злочинності в державі є забезпечення принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Його реалізації сприятиме своєчасне залучення експерта. З цією метою за наявності підстав слідчому, прокурору, слідчому судді, суду важливим є залучення експерта та ефективне використання результатів судових експертиз.

Аналіз юридичної літератури свідчить про те, що теоретичним і практичним аспектам призначення і проведення експертиз у кримінальному провадженні присвятили свою увагу такі науковці, як: Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, О. М. Калачова, К. Б. Каліновський, Н. І. Клименко, В. П. Колонюк, В. В. Кошинець, Л. М. Лобойко, В. Т. Маларенко, А. В. Смірнов та інші.

Мета статті полягає в тому, щоб на підставі комплексного підходу визначити зміст судової експертизи у кримінальному провадженні, розглянути питання, пов'язані з її призначенням і проведенням, а також проаналізувати правові підстави за якими залучається експерт сторонами кримінального провадження згідно з кримінальним процесуальним законодавством України, що регулює питання судової експертизи з метою підвищення ролі і значення судових експертиз у кримінальному процесі.

У ст. 1 Закону України від 25 лютого 1994 року № 4038-ХІІ «Про судову експертизу» визначено, що судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду.

Експертом у кримінальному провадженні відповідно до ч. 1 ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості

про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

З метою здійснення співробітництва в галузі наукової роботи з основних проблем судової експертизи, удосконалення існуючих та створення нових методів та методик судової експертизи, обміну досвідом експертної практики підписані Договір про співробітництво між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Грузії в галузі судової експертизи 04 листопада 1996 року, Угода про співробітництво між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Азербайджанської Республіки в галузі судової експертизи 04 листопада 1996 року.

Договір між Україною і Китайською Народною Республікою про правову допомогу у цивільних та кримінальних справах 1992 року передбачає, зокрема гарантії щодо експертів (ст. 9), витрати, пов'язані з наданням правової допомоги (ст. 10) та обсяг допомоги у кримінальних справах (ст. 23) під час міжнародного співробітництва.

Обсяг правової допомоги щодо проведення експертизи передбачено також договорами між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах 1993 року, між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року, між Україною та Канадою про взаємодопомогу у кримінальних справах 1996 року тощо.

Досліджуючи особу експерта, варто зазначити, що законодавством не надане визначення терміну фахівець з відповідних галузей знань, між тим у ч. 4 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» передбачено, що для проведення деяких видів експертиз, які не здійснюються виключно державними спеціалізованими установами, за рішенням особи або органу, що призначили судову експертизу, можуть залучатися крім судових експертів також інші фахівці з відповідних галузей знань. Зокрема згідно зі ст. 226 КПК України допит малолітньої або неповнолітньої особи незалежно від її процесуального статусу (свідок, потерпілий, підозрюваний) проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Присутність вказаних осіб також забезпечується: при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 227); під час допиту малолітнього свідка і, за розсудом суду, неповнолітнього свідка (ч. 1 ст. 354). Між тим права та обов'язки вказаних фахівців під час слідчих (розшукових) дій не передбачені. Водночас, вони можуть звернути увагу суду на певні особливості світосприйняття дитини, пам'яті, мови тощо. Такі відомості можуть мати важливе значення при оцінці доказів. Тому, якщо зазначені особи не лише присутні під час допиту дитини, а й дають свої консультації суду, то їх необхідно розглядати як спеціалістів і застосовувати до їхньої участі положення ст. ст. 71, 72, 360 КПК України [2, с. 648].

Таким чином, між експертом і спеціалістом існують відмінності у тому, що експерт надає висновок, який складається на підставі проведених досліджень із урахуванням отриманих результатів, що мають значення для кримінального провадження. Тоді як спеціаліст залучається для надання технічної допомоги, а також може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

О. В. Капліна доречно наголошує на неприпустимості підміни експертизи консультацією спеціаліста навіть у тому випадку, якщо призначення експертизи не є обов'язковим [3, с. 620].

Для призначення та проведення судової експертизи необхідна наявність як фактичних, так і юридичних підстав. Фактичною підставою є дані, які свідчать про певні обставини, що можуть стати передумовою для проведення

судової експертизи. Юридичною підставою є передбачена законодавством формальна процесуальна форма правового акта [4, с. 8–9].

Юридичною підставою для проведення судових експертиз у порядку, передбаченому законодавством, є процесуальний документ (постанова, ухвала) про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), або письмове звернення потерпілого чи сторони захисту кримінального провадження. Для проведення експертного дослідження за зверненням сторони кримінального провадження має бути складений документ про залучення експерта з обов'язковим зазначенням його реквізитів, з переліком питань, які підлягають розв'язанню, а також об'єктів, що надаються.

Підстави призначення та проведення експертиз передбачені у Конституції України, КПК України, Законі України «Про судову експертизу» та інших нормативно-правових актах, у тому числі міжнародних договорах та угодах про взаємну правову допомогу і співробітництво, що регулюють правовідносини у сфері судово-експертної діяльності.

Відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України задачі судової експертизи визначаються виключно законами України. Жодними підзаконними нормативними актами (положеннями, інструкціями тощо) не можна законодавчо закріплювати засади судово-експертної діяльності, оскільки це прерогатива законів.

КПК України визначено та врегульовано інститут судових експертиз, підстави та порядок проведення (призначення, залучення експерта) ст. ст. 69, 79, 80, 83, 84, 93, 95, 101, 102, 118, 122, 124, 238, 242–245, 266, 327, 332, 344, 352, 356, 509, 517, 518.

Варто підкреслити, що Закон України «Про судову експертизу» є базовим з точки зору експертної діяльності, ним визначено правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки. Зазначимо, що проведення експертиз, експертних досліджень з оцінки майна здійснюється на умовах і в порядку, передбачених Законом України «Про судову експертизу», з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» щодо методичного регулювання оцінки майна.

Крім того, при призначенні експертизи варто враховувати вимоги інструкцій та інших документів, що деталізують загальні норми законодавства про проведення експертиз у кримінальному провадженні, а саме: Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 08 січня 1998 року № 53/5 (у редакції Наказу Міністерства юстиції України 26 грудня 2012 року № 1950/5); Інструкція про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 01 липня 1996 року № 710; Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах, затверджена Наказом Міністерства юстиції України 12 грудня 2011 року № 3505/5 (п. п. 2.2., 2.3.); Порядок застосування примусових заходів медичного характеру в психіатричних закладах до осіб, які хворі на психічну розлади і вчини-

ли суспільно небезпечні діяння, затверджений Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08 жовтня 2001 року № 397 тощо.

За нормою ст. 242 КПК України експертиза проводиться експертом за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. При цьому, не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права.

Відповідно до ст. 101 КПК України під висновком експерта слід розуміти докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

Висновок експерта є одним з джерел доказів, передбачених процесуальним законодавством, і, не маючи наперед встановленої сили, підлягає обов'язковій оцінці суб'єктами доказування. Оскільки у переважній більшості випадків при проведенні експертизи досліджуються об'єкти, у виявленні і вилученні яких експерт участі не бере, один із з важливих компонентів оцінки висновку – перевірка дотримання процесуального порядку одержання (виявлення, фіксації, вилучення, упаковки) досліджуваних речових доказів, документів та зразків [5, с. 376–377].

Згідно з ч. 2 ст. 242 передбачено обов'язкове звернення слідчого або прокурора до експерта для проведення експертизи щодо: встановлення причин смерті; встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 КК України; визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Також варто підкреслити, що КПК України передбачає обов'язкову участь експерта: під час огляду трупа (ст. 238); під час ексгумації трупа (ст. 239).

У КПК України визначено виключні підстави, за яких суд має право залучити експерта незалежно від наявності клопотань сторін кримінального провадження (ч. 2 ст. 332): коли суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змогу усунути виявлені суперечності; якщо під час судового розгляду виникли підстави, за яких необхідне здійснення тривалого спостереження та дослідження особи при проведенні стаціонарної психіатричної експертизи (ст. 509).

Варто зауважити, що у ч. 2 ст. 243 КПК України передбачено, що сторона захисту має право самостійно залучити експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової.

Порядок та умови відібрання зразків з речей і документів регулюється Главою 15 КПК України (ст. ст. 160-166). Відібрання біологічних зразків у особи здійснюється на підставі постанови прокурора за правилами, передбаченими ст. 241 КПК України. Залучити експерта до проведення досліджень може як сторона обвинувачення, так і сторона захисту, а також слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та в порядку, передбачених ст. 244 КПК України.

Частиною 1 ст. 518 визначено виключне коло осіб, які можуть проводити експертизу відомостей кримінального провадження, що містять державну таємницю – державні експерти з питань таємниць. Цим забезпечується компетентність висновку і законність складу експертів, а також

режим секретності в ході проведення експертизи даного виду. Права та обов'язки державного експерта з питань таємниць передбачено ст. 9 Закону України «Про державну таємницю».

Експерт несе особисту відповідальність за наданий ним висновок. У КК України передбачено відповідальність експерта за завідомо неправдивий висновок (ст. 384), а також за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків у суді або під час провадження досудового розслідування, здійснення виконавчого провадження, розслідування тимчасовою слідчою комісією Верховної Ради України (ст. 385).

На сьогодні наявні різні погляди стосовно попередження експерта про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків у процесуальному документі, яким він залучається до проведення експертизи. Зокрема, Л. М. Лобойко вважає таке попередження необов'язковим, оскільки ч. 2 ст. 102 КПК України встановлено обов'язок експерта зазначити про це у своєму висновку [2, с. 483]. О. В. Капліна та О. Г. Шило наголошують на тому, що особа, яка винесла постанову про залучення експерта та проведення експертизи, або слідчий суддя чи суд, що постановив ухвалу про доручення проведення експертизи, зобов'язані попередити експерта про кримінальну відповідальність за ст. ст. 384, 385 КК України, що має знайти відображення у відповідному процесуальному документі (окремому протоколі, журналі судового засідання тощо) [6, с. 223].

Оскільки експерт зобов'язаний реалізувати вимогу, встановлену у ч. 2 ст. 102 КПК України, а також відповідно до ч. 1 ст. 356 КПК України він попереджається головуючим про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку, вважаємо додаткові вимоги стосовно попередження експерта про кримінальну відповідальність необов'язковими.

Варто зазначити, що у КК Грузії передбачено звільнення від кримінальної відповідальності свідка, потерпілого, експерта або перекладача, якщо вони добровільно в процесі дізнання чи попереднього слідства або до винесення вироку чи іншого судового рішення заявили про дані ними неправдиві показання, висновок або умисно неправильний переклад (примітка ст. 370) [7, с. 365-366]. Зауважимо, що вказана норма, надаючи можливість експерту дати правдиві показання без притягнення до кримінальної відповідальності, сприяє належному здійсненню правосуддя.

Крім прав експерта у кримінальному провадженні, наведених у ч. 3 ст. 69 КПК України, нормами ч. 4 ст. 69 цього Кодексу експерту надане право відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків. Така норма, але в складі обов'язків експерта, передбачена у п. 2.2. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: «... повідомити в письмовій формі органу (особі), який призначив експертизу (залучив експерта), про неможливість її проведення та повернути надані матеріали справи та інші документи, якщо поставлене питання виходить за межі компетенції експерта або якщо надані йому матеріали недостатні для вирішення поставленого питання, а витребувані додаткові матеріали не були надані». У ч. 4 ст. 69 КПК України зазначено, що експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи. Така ж норма передбачена у п. 2.3. вказаної Інструкції, в якій зазначено: експерту забороняється «... самостійно збирати матеріали, які підлягають дослідженню, а також вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно».

Також, вважаємо, що, призначаючи експертизу, варто враховувати підстави призначення та проведення експертиз, а також у своїй діяльності враховувати рішення

Європейського суду з прав людини з метою запобігання порушенням прав людини і громадянина. Зокрема, у справі Ж. Б. проти Франції (*G. B. v France*), 44069/98, 02 жовтня 2001 року суд відзначив той факт, «... що експерт, виступаючи в суді присяжних, висловив думку, відмінну від зафіксованої ним у письмовій експертизі, сам по собі не є порушенням принципу справедливого судового розгляду... Аналогічно, право на справедливий судовий розгляд не вимагає, щоб національний суд призначав на клопотання захисту ще одного експерта, навіть тоді, коли висновок експерта, призначеного захистом, підтримує версію обвинувачення... Отже, відмову від призначення ще однієї експертизи саму по собі не можна розглядати як несправедливу. Однак Суд наголошує, що в цьому випадку експерт, виступаючи в суді, не тільки висловив іншу думку, ніж ту, яку він виклав у своїй письмовій експертизі, а повністю її змінив в перебігу одного й того ж самого засідання... Він також зауважує, що клопотання про призначення альтернативної експертизи заявник подав після того, як експерт здійснив цей «крутий поворот», швидко ознайомившись із новими доказами й ставши на дуже невідгідну стосовно заявника позицію. Тоді як установити, як саме висновок експерта міг вплинути на оцінку присяжних, важко, Суд

вважає за дуже вірогідне, що такий різкий поворот неминуче додав висновкові експерта особливої ваги. З огляду на такі особливі обставини, а саме на різкий поворот у позиції експерта в поєднанні з відхиленням клопотання про альтернативну експертизу, Суд вважає, що вимоги щодо справедливого судового розгляду були порушені і права на захист дотримані не були. Відповідно, було порушення пунктів 1 в поєднанні з підпунктом b) пункту 3 статті 6 Конвенції». [8, с. 300].

Виходячи з вищевикладеного, варто виділити окремі підстави, за яких відбувається залучення експерта під час кримінального провадження: обов'язкове звернення слідчого або прокурора до експерта (ч. 2 ст. 242 КПК України); суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному (п. 1 ч. 2 ст. 332 КПК України); наявність згідно з медичним документом у особи розладу психічної діяльності чи психічного захворювання, якщо під час кримінального провадження встановлені обставини, які свідчать, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього була в неосудному або обмежено осудному стані (ст. 509 КПК України); звернення з клопотанням про проведення експертизи сторони захисту (ч. 2 ст. 243 КПК України).

ЛІТЕРАТУРА

1. Моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні (2009–2013 роки) : моногр. / [Блажівський Є. М., Козьяков І. М., Книженко О. О., Литвак О. М., Ярмиш О. Н. та ін.]. – К. : Національна академія прокуратури України, 2014. – 484 с.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року / За ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавронюка. – Х. : Фактор, 2013. – 1072 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль, та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
4. Актуальні питання призначення та проведення експертиз в Україні : навч. посіб. / Г. П. Власова, О. М. Калачова, В. В. Кошинець, Я. А. Соколова, Г. В. Щербаківа. – К. : Національна академія прокуратури України, 2014. – 320 с.
5. Експертизи у судовій практиці / За заг. ред. В. Г. Гончаренка. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 388 с.
6. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, О. В. Капліна, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2014. – 824 с.
7. Уголовный кодекс Грузии / Науч. ред. З. К. Бигвава. Вступ. стаття к. ю. н., доц. В. И. Михайлова. Обзорн. стаття д. ю. н., проф. О. Гамкрелидзе. Перевод с грузинского И. Мериджанашвили. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 409 с.
8. Европейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. – К. : «К. І. С.», 2010 – 576 с.